

**Землеробський календар і традиційне літочислення.
Сакральна потрійність:
Маковій – Великий Спас – Хлібний Спас
Частина I**

Трактування часу як міфологічної системи має свої особливості, що пояснюється природою людського сприйняття, яке є дворівневим. Перший рівень описує стан безпосередньої емпірики і дозволяє правильно організувати буденний час з позицій біологічного виживання, тобто визначати землеробські сезони, прораховувати періоди сприятливого запліднення і народження худоби, спостерігати за кліматичними змінами. Другий рівень стосується метафізичного сприйняття, внаслідок чого формується корпус вірувань про сакральну природу часу. Прикладом поєднання таких підходів може слугувати свято Спаса, яке, на відміну від інших¹, подекуди трактується як потрійність, що є результатом екзотеричного трактування народних традицій. Однак поширена останнім часом думка про те, що українці відзначали медовий, яблучний і горіховий Спас пояснюється не лише домислами окремих популяризаторів народної культури, які дивним чином збігалися з традиціями російської церкви, але криється також у підсвідомому відчутті сакральності цього свята [1].

Маковія або *Спас на воді* (1 серпня) іноді називають *Медовим Спасом*, яке, крім релігійного, має народне тлумачення, оскільки пов'язане із землеробськими природними циклами. Релігійне значення цього свята полягає у винесенні з храму святої Софії частини Животворящого Хреста Господнього, на якому було розіпнуто Спасителя. Відповідна дія мала апотропейний підтекст і зумовлена небезпекою виникнення епідемій, які часто поширювалися у Візантії наприкінці спекотного літа. З цієї причини святили також воду, захищаючи її від потенційного ураження інфекціями. Важливість цього свята підтверджується тим, що хрещення Русі, на думку М. Остерської, могло відбутися 1 серпня 988 року [10], що свідчить про спадкування візантійської традиції вшанування Животворящого Хреста. У цьому контексті хрещення асоціюється з очищенням руської землі від язичництва, про що згадується у літописі: «І коли [Володимир] прибув, повелів він поскидати кумирів — тих порубати, а других вогню оддати. Перуна ж повелів він прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричевому [узвозу] на ручай, і дванадцятьох мужів приставив бити [його] палицями» [2].

Символічним також є старозавітній контекст цього свята, присвячений Маккавейським мученикам, які під страхом смерті не відступилися від віри в Єдиного Бога. У Біблії згадується, що сирійський цар Антіох наказав убивати

¹ Напевне, крім Богородичного циклу.

юдеїв у суботу, коли вони не могли чинити опору, а звільнені у такий спосіб землі намагався заселити чужинцями. Захопивши Єрусалим, цар зруйнував Храм, замінивши його на язичницьке капище. Під загрозою смерті багато юдеїв відступилися від віри за винятком незначної кількості народу. Прикладом мужності й відданості Богу стала родина Маккавеїв – праведного Слеазара, Соломонії й семеро їх синів.

Швидше за все, вшанування старозавітних Маккавеїв і Животворящого Хреста є культурними нашаруваннями, привнесеними юдеями, які осідали на території Русі, а згодом греками-християнами, привезеними Володимиром із Візантії. Вірування, обряди і фольклорні твори, які виконувалися під час народного святкування Маковія, свідчать про архаїчне походження цього свята. Напевне у традиційній культурі воно знаменувало початок польових робіт. Цього дня до храму несли трави, які квітнуть наприкінці літа і відомі своїми лікарськими властивостями: нагідки, чорнобривці, чебрець, м'яту, польові сокирки, материнку, любисток, деревій, колоски жита, васильки і мак, серед якого вставляли голівки маку-видюну (маку-скакуну). Наявність двох видів маку свідчить про його подвійну семантику. Мак-видюн використовували в апотропейних обрядах, за допомогою яких відганяли нечисту силу або відсилали «уроки». Можливо, це пояснюється тим, що мак є дороговартісним продуктом, тому для інших цілей, використовували «дикий» мак (скакун, видюн), який вважався непридатним для вживання. У ХІХ ст. до традиційного набору додається «маковійська квітка» – голівка невеликого соняшника, який стає центральним компонентом букету. Освячені у церкві квіти використовували в магічних обрядах. Наприклад, любисток спонукав до любощів, м'ята вважалася оберегом від нечистої сили, кудрявці – уособлювали хлопців, яких принаджували дівчата, а соняшник символізував літнє сонце². Під час церковної служби у букет вставляли сплетену утрое свічку – «трійцю», наслідуючи таким чином форму уставного трикирію, яким архієрей благословляє мирян і символізує Пресвяту Трійцю – Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Святого духа.

Головною маковійською стравою вважалися шулики, головним інгредієнтом яких був мак. В українській мові «шулики» вживаються лише у множині, що опосередковано свідчить про семантику потенційного розмноження: пор. шуляти – «тикати, товкти», тобто «товкти зерно» або «товкти» у значенні соітус. Подібні двозначності простежуються у весільному фольклорі:

«Ой тиче та тиче,
Чужий чоловіче,
А все чужій жінці
Квітку за намітку» [3].

² Після того, як соняшник потрапив до Європи, його використовували з іншою метою. Зокрема в ХVІ ст. в Іспанії і Фландрії соняшник називали «перуанською хризантемою» і рекомендували як афродизіак. Можливо, що подібні погляди існували на території України і були привнесені купцями або військовими, які були на службі у європейських країнах.

Зважаючи на характерну форму – наявність голівки, наповнену численними дрібними зернятками, мак вважався символом родючості. Звідси використання маку в жіночих обрядах, спрямованих на стимулювання запліднення або його припинення [4]. Зокрема, жінка, яка бажала мати багато дітей або дівчина на виданні, саджала біля хати квіти маку, нагадуючи таким чином чоловікам про себе. Звідси походження фразеологізму «сидіти маком», що вживався на Поліссі стосовно старих дів. Подібне значення має додавання маку до різдвяної куті.

Перед приготуванням шуликів мак заливали водою, що мало відокремити цілі (плідні) зернятка від порожніх (неплідних), які спливали на поверхню. Розтирання і товчення зерна здійснювалося у макітрі³ за допомогою макогона, що дублює процес запліднення на предметному рівні, де макітра асоціюється з жіночим лоном⁴, а макогін – із чоловічим дітородним органом. Зазвичай розмір макітри для шуликів вимірювався об'ємом людської голови, що нашттовхує на існування смислових асоціацій тазових кісток жінки з величиною голови новонародженого немовляти. Звідси характерна форма традиційної чоловічої зачіски «під макітру» (мал. 1), яка у цьому контексті набуває іншого прочитання. Знаковими є також порівняння легковажної голови з порожньою макітрою: «Макітра не варить», «Макітра болить», «Зовсім макітра порожня».

Мал. 1. Вакула. Стрижка «під макітру». Фрагмент із фільму «Ніч перед Різдом». Фото з Інтернету.

Еротичний підтекст макітри підтверджується народною прикметою, згідно з якою її поверхня може репнути у гулящої молодиці⁵, оскільки «від свого макогону макітра не репне» (пор. з приказкою: «Там макогін блудить, де макітра рядить» [5]. У зв'язку з цим макітра вважалася весільним подарунком для молодої пари, оскільки у ній не лише розтирали мак, але вчиняли невеликі порції тіста, тоді вона перебирала еротичну символіку діжі

[6]:

«Коло діжі чотирі ножі,
А п'ятий на послузі.
Коло діжі свічі палають,
А на столі коровай бгають» [3].

На весіллі макітра виконувала знакову функцію. Зокрема, під час обрядових травестій, коли гості нареченого перевдягалися: старі на молодих,

³ Автентичність поняття «макітра» підтверджується численними запозиченнями сусідніми мовами: польськ. makutra, словен. makóter, рос. макітра.

⁴ Споріднене з д-ісл. stampa – «бити, товкти» (*stampa) < i-е. *stemp-/(s)temb-/stembh-. У цьому контексті цікавими видаються мовні відповідності. Наприклад, на Черкащині тілесний низ називають у чоловіків пахом, у жінок – піхвою. Ці поняття співвідносяться з піхати – «товкти просо» і сприйняттям ступи і товчача як знаків статевої приналежності, а також з поняттями: пах / пахнота – «запах», пахати – «нюхати», пахіття – «орання» [7, с. 102, 189].

⁵ Пор. репнутий коровай на весіллі свідчив, що дівчина була не цнотливою, тобто «репнутою».

молоді на старих, старостиха виконувала танець із макітрою, яку наповнювали пирогами і прикрашали квітами і стрічками. Гості нареченого вирушали до батьків нареченої й протягом усього шляху танець не припинявся, після чого усі учасники ходи запрошувалися до столу. Старостиху разом із макітрою садили на видному місці й вона пригощала пирогами гостей нареченої. Після обіду гості молодого поверталися з макітрою, наповненою пирогами, які напекла мати нареченої для молодих і сватів [5].

Далі буде.